

Людина, на якій закінчилися патрони

У вівторок настане 76-та річниця найчорнішого в історії Рівного дня, коли 1941 року в Сосонках розстріляли 17,5 тисячі мирних жителів нашого міста. Історія дивовижного порятунку рівненської єврейки Марії Берзон зберігається в колекції Інституту візуальної історії та освіти фонду Шоа університету Південної Каліфорнії в США, яку створено завдяки проекту американського кінорежисера Стівена Спілберга.

Там є понад 52 тисячі свідчень тих, хто пережив Голокост і хто рятував жертв нацизму. Цих людей було опитано 32 мовами в 56 країнах. Серед них – відеосвідчення рівнянки під інвентарним номером 32 954, зняте в Рівному російською мовою 20 років тому – 20 червня 1997 року. Все життя – від народження 1918 року до моменту запису – вмістилося всього у годину сімнадцять хвилин.

Взагалі у колекції понад 300 відеосвідчень, які мають стосунки до міста Рівне. Розповідь Марії Берзон особлива тим, що їй вдалося втекти з місця розстрілу в Сосонках у листопаді 1941 року.

Марія Теофілівна Берзон (дівоче прізвище Лернер) народилася 15 березня 1918 року в Рівному. Найближчі друзі та родичі називали її Манею. Батько, Сруль Лернер, працював на бібні державної власності – знімав шкіри з худоби. Вуличне прізвище Сруля було Кейсер. Зіслів доньки, це означало, що він був красивий і мав вигляд, «як багач». Мама, Рива Лернер, торгувала на базарі. Вона купувала птицю живою, різала і продавала м'ясо. У Марії було чотири сестри: Любов, Блюма, Міхля та Фейга.

вітряно. Стариків та малих дітей везли на возах, решта йшла пішки.

Сім'я Лернерів вирушила з вулиці Червоноармійської (тепер Петлюри) зранку, бо, за словами Марії, слід було до 2-ї години дня прибути до місця. Поліцейські ходили по хатах, пильнували, щоб ніхто не залишився. Поведінка конвоїрів була брутальною. По дорозі в Сосонки з Маниної мами зняли чобітки. Людей били. Маріин голос на плівці свідчить: «Як тільки вони могли знущатися, то знущалися».

На думку Марії, ями для розстрілу в Сосонках євреї викопали самі. З її слів, їх було чотири: одна для дітей, яких кидали туди живими, а інші – для жінок, чоловіків, молоді та старших людей. Ця версія трохи відрізняється від інших

(«Близько 50 полонених з рівненського табору для військовополонених «Шталаг» копали 10 масових могил в урочищі «Сосонки» (комендант-майор резерву Карл Гербер). Роботи

До війни родина рівнян Лернерів налічувала 75 осіб, а вижили тільки двоє. Сестри Марія і Міхля врятувалися дивом – вони вже стояли на краю могили в Сосонках, куди

Довосне фото. Сім'я Лернерів. Справа наліво: батько, Міхля (молодша сестра, з якою вдалося врятуватися), Марія (оповідачка), мама і старша сестра Любов.

було. Вони пішли по набої. І в цей момент я була вільна, і я змогла втекти. Я і сестричка, – свідчила Марія.

Утікачкам вдалося вийти із зони розстрілу, поблизу якої вони зустріли селян, що їхали возом. Господар запитав у дівчат, куди вони йдуть. Марія відповіла, що вони полячки і йдуть по хліб. Неправда виявилася відразу, адже на одязі дівчат були жовті лати. Попри брехню чоловік сказав, що врятує їх. Разом із жінкою вони переодягли дівчат, поклали у віз та накрили лахами. Біля тюрми рятувничка сказав, що далі везти їх не може через небезпеку викриття.

у зуби так, що кров потекла.

Приниження та страх були постійними супутниками батрачок. Однак умови, в яких опинилася Марія, не порівняти з тими, в яких перебували євреї на окупованих нацистами східних територіях. Вона все ж три рази на день їла і за роботу їй сяк-так платили. Аж до завершення війни сім'я Гербертів вважала, що в них працює полячка, адже Марія мала біляве волосся і не схожу на єврейську зовнішність.

Доля її меншої сестри Міхлі (Ірини) склалася менш вдало. Її забрали у Шварцвальд нянею. Одного разу господар вивезли її в ліс і жорстоко побили за те, що не вбергла дитину, яка випала з її рук.

Після капітуляції Німеччини у травні 1945 року в

Сім'я відзначала єврейські свята: ходили до синагоги, обов'язково святкували суботу. Улюблене свято Марії було Песах. Воно запам'яталося Мані тому, що, за її словами, приготуваних наїдків вистачало на місяць. Достатку в багатодітній сім'ї не було. Свого дому не мали, а винаймали дві кімнати в єврея-фармацевта. Мали прості меблі та посуд, зате був грамофон.

Коли розпочалася Друга світова війна, в місті з'явилися біженці з Польщі. Заговорили про антиєврейську політику Гітлера. Та батьки Марії не вірили, що це може стосуватись їх. Страшні наміри «визволителів» розкрилися, проте, незабаром після їхнього вступу в Рівне. До окупації міста нацистами сім'я Лернерів евакуюватися не змогла, адже мала п'ятеро дітей. Для цього не було грошей. За словами Марії, знайомі багаті євреї, які виїхали з Рівного, потратили на це великі кошти. Їх жа велика родина з 75 чоловік загинула практично вся, адже ніхто не евакуювався.

Коли євреїв почали збирати на розстріл до Сосонок, то повідомили, що їх поведуть на роботи. Батьки думали, що повернуться, тому не взяла з собою жодних документів. Одягли тільки пальта, на яких були прицеплені жовті латки.

Йшов мокрий сніг, було

проводилися до 6 листопада включно. Було викопано рів розміром 100 x 10 x 10 м, розділений на кілька частин перемичками шириною

0,5 м кожна, а також ще чотири ями розмірами 5 x 5, 4 x 6, 4 x 5 і 5 x 6 метрів». – Круглов А., «Уничтожение евреев в г. Ровно в начале ноября 1941 года в свете немецких документов».)

При розстрілі змушували роздягатися тих, хто був гарно вдягнутий, а бідних вбивали одягнутими. Як свідчать очевидці, в «Сосонках» практикувалися різні способи вбивства. Випадок Марії, яка стояла в черзі на розстріл, інтерв'юер зафіксував так:

– Ви бачили, як розстрілювали?

– Звичайно.

– Це було у вас на очах?

– Звичайно, ми стояли в черзі.

– Розкажіть про чергу.

– Набрали чоловік 50–60. Розстріляли. Назад брали, розстріляли. Назад брали. І ось їм набойв не вистачило.

Коли доля євреїв стала зрозуміла остаточно, мама наказала донькам тікати. В час, коли настала черга Марії на розстріл, у вбивць закінчилися набойи, і вони відлучилися, щоб поповнити свої запаси. Цей момент Маня з молодшою сестрою Міхлею використала для втечі.

– Ми втекли. Там нікого не

в Сосонках, куди скидали тіла їхніх родичів і одновірців, і втекли, коли у катів закінчилися набойи.

Марія з Міхлею добралися до вокзалу, де зустрілися з партизаном, який допоміг їм виїхати з Рівного – відправив на товарному поїзді в Мінськ. Там Марія по-

знайомилася з полячкою, з якою разом виїхала до Варшави і яка допомогла їй виробити польський паспорт на ім'я Марії Трохимівни Бук, а її сестрі Міхлі дісталось ім'я Ірина.

Однак доля послала сестрам нове випробування. Осінньої ночі 1942 року у Варшаві вони потрапили в облогу, після якої обох забрали на роботи до Німеччини. У Берліні, сестрам випало працювати у різних господарів і на деякий час їхні долі розійшлися. Марію забрала заможна сім'я фабриканта Ганса Герберта. Обов'язком Мані було слідкувати за порядком у великому домі з 15 кімнат. Цікаво, що донька німця Герберта мала чоловіка-єврея, однак з установленням гітлерівських порядків його вбили. Про німецьку господиню Кейтен Герберт Марія згадувала позитивно, на відміну від її чоловіка: «Вона була дуже добра, ця німка. Він був бандит, а вона хороша». Як приклад поганого ставлення з боку господаря згадувала таке. Коли набирала капусту в підвалі, то забула покласти назад камінь, щоб її прикрити. Коли це побачив Ганс, дав їй

Марії з'явилася можливість повернутися додому. В супроводі солдатів вона з двадцятьма іншими дівчатами-батрачками з Берліна до Бреста-Литовського йшла пішки. А звідти добралася до Рівного, де оселилася у домі колишнього знайомого батька – єврея Германа, оскільки її дім розбомбили під час окупації.

В 1946 році Марія вийшла заміж. Вона часто заходила в гості до подруги-офіціантки, де її запримитив майбутній чоловік, Хаїм Якович Берзон. У війну він був на фронті, визволяв Луцьк, Рівне, дійшов до Берліна, а потім працював у НКВС, був фельдшером у званні капітана.

Коли чоловіка перевели на Камчатку, там 1951 року в подружжя народилася донька Ірина. Через її хворобу (туберкульоз) лікарі порадили змінити клімат, отож Берзони повернулися до Рівного. Хаїм працював у лікарні фельдшером до смерті. Він пішов з життя 1956 року – не витримало серце, адже чоловік був поранений, то в грудях зберігся осколок. У Марії Берзон лишилися донька і внучка.

На завершення інтерв'ю Марія звернулася з побажанням до нащадків: «Щоб вони ніколи горя не знали. Щоб вони не бачили те, що бачила я. Найголовніше, щоб війни не було. Це – найголовніше».

Роман МИХАЛЬЧУК